

Житін Я. В. Еврисемія як мовне явище. У статті з'ясовано сутність слів широкого значення у зв'язку з варіативністю як умовою функціонування людської мови й на цій підставі визначено явище широкозначності. Доведено, що до певної міри близькі категорії полісемії та еврисемії, з огляду на відмінність у походженні, не збігаються.

Ключові слова: еврисемія, лексична семантика, значення, полісемія, варіативність, системність, мотивація.

Житин Я. В. Еврисемия как языковое явление. В статье выяснена сущность слов широкого значения в связи с вариативностью как условием функционирования человеческого языка и на этой основе определено явление широкозначности. Доказано, что в известной степени близкие категории полисемии и еврисемии по причине отличного происхождения не совпадают.

Ключевые слова: эврисемия, лексическая семантика, значение, полисемия, вариативность, системность, мотивация.

Zhytin Y. Eurysemy as a linguistic phenomenon. The phenomenon of eurysemy is defined in terms of exploring the essence of the wide-meaning words in connection with variability as a matter of the functioning of human language in the article. It is proved that such a close – to some extent – categories, as polysemy and eurysemy are, do not coincide because of the difference of the origin.

Key words: eurysemy, lexical semantics, meaning, polysemy, variability, systematicity, motivation.

Усеохопний аналіз і – на його підставі – пізнання засад функціонування мови, зокрема такої важливої лінгвальної властивості, як варіативність знакової форми чи значення, неможливі без дослідження явища широкозначності (еврисемії) як прямого вияву варіювання лексичної семантики. А проте, незважаючи на безсумнівну важливість цієї проблеми, в українському та чужоземному мовознавстві недосить повно вивчено сутність *слів широкої семантики (еврисемантів, широкозначних одиниць)*, ба навіть більше – не розрізнено полісемію та еврисемію як у самих підставах відмінні категорії. Такий стан дослідженості зумовлює *актуальність* нашої роботи.

За словами видатного російського лінгвіста А.І. Смирницького, «Підставою варіантності є те, що мова з огляду на свою індивідуально-суспільну природу функціонує «в двох площинах»: системи та мовлення, що зумовлює двоїстість статусу її одиниць, які існують у вигляді *інваріантних абстрактів*, що становлять глибинну основу мовної системи, і в вигляді *варіантів*, що представляють ці абстрактні одиниці в мовленні» [11:11]. Тому *метою* даної статті є з'ясування мовної сутності широкозначних одиниць у зв'язку з цими двома головними площинами мови.

По-перше, еврисемія є показником системності мови як відбиття системності досвіду. На чуттєвому рівні сприйнявши дійсність, людина формує уявлення про найважливіші повторювані предмети, ознаки, дії та ситуації. Потім утворює поняття, що відповідають

цим сприйнятим і «препарованим» відтинкам реальності, вписуючи їх – поняття – у загальну поняттєву ієрархію, себто систематизуючи їх. Щодо еврисемантів, то вони складають автономну сукупність системотвірних (з огляду на вербалізацію процесів пізнання, а саме, узагальнювальної функції розуму, яка є чинником упорядкування, ієрархізації людського досвіду) одиниць.

По-друге, цілком зрозуміло, що експлікація сутнісних властивостей будь-якого семантичного явища, а надто еврисемії, відбувається під час *уживання* його одиниць: широкозначні лексеми реалізують свої смислові варіанти у мовленні, яке постачає ці одиниці контекстом, достатнім для конкретизації широкого значення і, отже, обов'язковим для його варіювання.

Завважмо, що еврисемія як мовне явище найкращим чином ілюструє виконання двох підставових функцій людської мови, а саме, ідеалізації, себто зняття предметності (адже широкозначна одиниця узагальнює і номінує не клас предметів, а *сукупність* класів), а також матеріалізації думок, або їх опредметнення (ця функція реалізується у сфері вживання і виявляється в конкретизації широкого значення в мовленні). «На різноманітних сходинках пізнання об'єктивного світу і на різних етапах коловороту мовлення (мовець → слухач) двобічний, матеріально-ідеальний характер мовних знаків дозволяє їм актуалізувати то ідеальну, то матеріальну сторони» [12:48].

Та попри всю важливість проблеми еврисемії, за понад сорок років вивчення природи широкого значення, розпочатого в статті

Г.С. Кличкова «Значение и полисемия» 1961 року [4], лінгвісти не виробили погоджених поглядів на це мовне явище, що виявилось навіть на рівні його термінологічної номінації: дослідники вживають різні назви на позначення широкозначності й широкозначних одиниць [це, власне, *широкозначність* та *еврисемія* як назви явища та *еврисемант*, *широкозначна одиниця*, *слово широкого значення*]. Але проблема відмінності в назвах даної категорії маліє перед проблемою з'ясування його глибинної сутності та розрізнення зовні подібних явищ полісемії та еврисемії. Справді, частина дослідників не виділяє широкозначності в окрему категорію або ж кваліфікує її як один із двох виявів багатозначності [4; 7 та інші].

Так, аналізуючи деякі англійські дієслова руху, український лінгвіст А.І. Гурська заперечила правильність диференціації полісемії та еврисемії, адже, на її думку, це «<...> по суті одне явище в різних планах: в плані мовлення (полісемантичні дієслова) і в плані мови (дієслова широкої семантики)» [1:10]. Проте ми маємо завважити, що, стверджуючи це, дослідниця спиралась на сумнівний погляд, що «полісемантичне дієслово являє собою немовби сукупність різних лексичних значень, які виражають різні поняття, а дієслово широкої семантики – сукупність лексичних варіантів, об'єднаних спільністю поняття» [1:9]. Зовнішня подібність еврисемії та полісемії (маємо на увазі властиву одиницям обох категорій множинну референцію) зумовила необгрунтоване ототожнення чи принаймні уподібнення цих явищ, а отже, й перенесення певних властивостей багатозначних лексем на широкозначні: «зближення, а часом і ускладнення диференціації явищ широкозначності й полісемії відбувається через наявність у будь-якого слова широкої семантики, так само як і в будь-якого багатозначного слова, властивості поліденотативності, тобто здатності позначати найрізноманітніші предмети та явища навколишнього світу» [5:11].

Пояснімо наші сумніви: думка про подільність значення еврисеманта на окремі «лексичні варіанти», співвіднесені з єдиним поняттям, апріорі неправильна, і то єдність поняття є доказом її неправильності, адже самою умовою лексико-семантичного варіювання є пряма відповідність між утвореним лексико-семантичним варіантом (ЛСВ) і поняттям, яке було підставою його створення. Отже, семантика широкозначних одиниць набагато простіша від змістової сторони багатозначних оди-

ниць, яка утворює розгалужені семантичні структури. Завважмо, що, загалом некоректно кваліфікуючи слова широкого значення як різновид полісемантів, уже згадуваний Г.С. Кличков цілком слушно каже, що «з одного боку, слово може мати декілька значень, пов'язаних між собою (полісемія – Я.Ж.); з другого боку, слово може мати одне значення, що об'єднує декілька різноманітних семантичних варіантів слова, що не є значеннями (еврисемія – Я.Ж.)» [4:120]. Заради послідовності під час доведення релевантності категорії «широкозначність», ми маємо відповісти на питання, яку природу мають смислові варіанти слів широкого значення, яким чином вони поєднуються, чому не стають його ЛСВ й, нарешті, що є тими сталими ознаками, константами, «що дозволяють йому (слову – Я.Ж.) змінювати, варіювати свій смисловий зміст, та проте залишатися тим самим словом, зберігаючи свою структурну (як формальну, так і смислову) єдність і лексичну значущість під час протиставлення іншим одиницям <...>» [13:208].

На нашу думку, головною і чи не єдиною причиною неподільності семантики широкозначного слова на лексико-семантичні варіанти є нерегулярна повторюваність фрагментів дійсності, які є денотатами цього слова: «властивість «повторюваності» й «ідентичності» позначуваного словесним знаком уявлення дозволяє відтворювати його, інакше мова не зможе виконувати її головну функцію – комунікативну» [12:54]. Широта значення передбачає денотацію часом, як-от у випадку одиниць на кшталт *річ* в українській та *thing* в англійській мовах, необмежено широкого кола предметів, що неможливо виразити в термінах лексико-семантичної варіації: семантична структура цих одиниць містила би стільки семем, скільки й можливих об'єктів (!), а з огляду на це й лексикографічний опис був би нездійсненним. Отже, семантика еврисеманта – це той достатній регулярно повторюваний мінімум смислу, що охоплює суттєві риси всіх об'єктів, об'єднаних широкозначною номінацією, проте не поділяється на ЛСВ. З огляду на ці міркування можна сказати, що **еврисемія** – це мовна категорія певного кола однозначних лексичних одиниць (так званих еврисемантів) із межово узагальненою – аж до виникнення неповнозначності – семантикою, яка, варіюючись у сфері вживання (денотативна частина значення), зберігає в сфері фіксації неподільний смисловий інваріант (сигніфікативна частина значення).

Завважмо, що в багатозначних та широко-значних одиницях дістали вияв різні види варіювання: у перших – лексико-семантичне, у других – варіювання семантичного обсягу [8]. Відомо, що змістова сторона слова змінюється внаслідок уживання – себто в словниках зафіксовано значення як систему, а в мовленні значення постає як її вияв, – отже ці два вияви смислу можна співвіднести один з одним як варіант (віртуальне значення) та інваріант (актуальне значення). Так, у сфері фіксації широкозначна лексема *річ* має якнайзагальніше значення предметності, набуваючи в мовленні різноманітних значень конкретних речей, субстантивованих дій та ознак або навіть цілих ситуацій, які, проте, не розрізняються в семантичній структурі даного слова. Натомість будь-яка багатозначна одиниця реалізує в мовленні готові лексико-семантичні варіанти, заздалегідь виділені, осмислені й закріплені в семантичній структурі даного полісеманта. Отже, варіювання смислу слова широкого значення відбувається в ситуації мовлення, не позначаючись на семантичній структурі самого еврисеманта і не порушуючи норм уживання, а варіювання семантики багатозначної одиниці (коли говорити про нього, а не про, властиво, просту реалізацію одного з ЛСВ у контексті), не суперечачи мовній системі, таки порушує норму, аж поки новостворена семема не входить у семантичну структуру. Та власне, розвиток лексичної семантики можливий за умови «ненормативного», але відповідного до системних можливостей мови, зрушення значення – однаково, чи йдеться про широкозначність, а чи про багатозначність. Завважмо, що особливості широкого значення, на відміну від властивостей семантики багатозначних слів, зумовлюють надзвичайно, як порівняти з тими-таки полісемантами, широкую референцію, яка, проте, не суперечить нормі, – референція багатозначної одиниці обмежена можливостями її семантичної структури, а будь-який відступ від норми значить образність, яка нейтралізується хіба внаслідок усталення і входження нової семеми в семантичну структуру даної лексеми. Гадаємо, на підставі цих поглядів можна сказати, що, коли зіставити ступінь динамічності семантики широкозначних та багатозначних одиниць, то треба буде визнати, що полісеманти, маючи сталі семантичні структури, які закріплюють лише досить повторювані для цього закріплення *результати* варіювання, суттєво відрізняються від одиниць широкого значення, гнучких настільки, наскільки їхня

семантика дозволяє їм номінувати не клас, а класи предметів, ознак, дій.

Отже, «еврисемія складається в результаті підвищення рівня абстракції значення, ослаблення його денотативної спрямованості» [6:227] – себто не внаслідок змінення семного складу, а через його переосмислення, що дає нам підстави для припущення про відмінну природу варіювання семантики широкозначних та багатозначних одиниць (маємо на увазі якісно-кількісні зміни в семантиці, що є неминучим наслідком лексико-семантичного варіювання). Унаслідок варіювання обсягу значення відбувається «<...> абстрагування від конкретних властивостей первинних денотатів, які поволі втрачають свій обсяг, не втрачаючи своєї єдності <...>» [9:83], причому ««десемантизовані», «семантично спустошені» слова зберігають архісему, але втрачають диференційну сему <...>» [14:10]

Отже, на противагу полісемантам, які мають роздроблений інтенціонал і розширений екстенціонал, семантиці еврисемантів, за свідченням дослідників [12; 8; 3], властиві безмежний екстенціонал при вельми вузькому екстенціоналі.

Відомо, що «<...> коли поняття, в яких відбиваються зовнішні реалії, фіксують у собі найсуттєвіші, ключові їхні властивості, то в лексичних значеннях слів, у свою чергу, закріплюються найважливіші риси понять» [10:32] – а надто, в значеннях еврисемантів, що співвідносяться з украй узагальненими поняттями, які, фіксуючи найважливіші риси широкого кола предметів (коли йдеться про іменники), охоплюють по декілька предметних сфер, що дозволяє нам визначити підставову відмінність між широкозначними та багатозначними одиницями. У семантиці еврисемантів нема безпосереднього зв'язку між номінованими поняттєвою та предметною площинами, тому що поняття, взятє за підставу широкого значення, узагальнює суттєві риси предмета, якого, взагалі, не існує, – на відміну від полісемантів, у семантичних структурах яких панує одно-однозначний зв'язок між лексико-семантичними варіантами та відповідними предметами дійсності. Інакше кажучи, «<...> широке значення хоча й передає поняття про клас <...>, але це, вочевидь, є поняття про клас нематеріальних абстрактних явищ на відміну від слова з конкретним значенням, що передає, як правило, поняття про клас матеріальних предметів, безпосередньо доступних чуттєвому сприйняттю» [2:67].

Варто зазначити, що різне походження багатозначних слів та слів широкого значення

ня (утворення полісемії відбувається внаслідок зрушення *денотативної* віднесеності за подібністю або суміжністю об'єктів, натомість еврисемія розвивається через розширення *сигніфіката*) зумовлює відмінність низки їхніх ознак. Чи не найважливіша з них – це *мотивація*, яку не можна встановити в семантичній структурі широкозначних одиниць, хоча вона обов'язкова в семантиці багатозначних лексем. Річ у тім, що фрагментарність семантики полісеманта є доконечною умовою існування самого явища полісемії й обов'язковим наслідком лексико-семантичного варіювання, саме тому «багатозначність слова принципово виключає існування в нього єдиного, об'єднавчого значення; можлива лише більша чи менша мотивованість дериваційних зв'язків між його значеннями» [9:82]. Еврисеманти як одиниці, вживані найперше в сферах науки та побуту, що об'єктивно – з огляду на потребу номінувати широке коло предметів – вимагають використання одиниць із украй узагальненим значенням, на нашу думку, *мусять* мати немотивовану семантику – інакше смислова тотожність еврисемічних одиниць була б порушена, адже вони (ці одиниці) номінують несуміжні й неподібні (себто «різномірні, екстралінгвістично розрізнені» [2], а отже, й непридатні для утворення багатозначності) об'єкти. «Цілком природно, що мотивований зв'язок потрібен для того, щоби мова ефективно виконувала функцію відображення навколишньої дійсності. Доцільним видається й запомин мотивованого зв'язку, тому що лише за допомогою абстрактного мислення

й немотивованих форм мови, не обтяжених зайвими й непотрібними для пізнавальних цілей асоціаціями, можна досягати загальні закони природи чи її окремих явищ» [10:114].

Зрозуміло, що значення, як категорія відображення, фіксує не тільки певну реалію, «але й особливість її осмислення й освоєння людиною, спосіб її представлення в мові. <...> факт відображення править лише за основу будь-якого значення, на яку, однак, накладаються додаткові властивості, зумовлені багатоманітними сторонами сприйняття дійсності людиною» [10:7]. Найважливіша, визначальна, як твердять лінгвісти, властивість широкого значення – це його межа узагальненості і смислова спустошеність, що часом сягає неповнозначності, себто не тільки відсутність оцих «додаткових властивостей», а навіть «аномальна» *неповнота* й *брак* елементів смислу, – свідчення унікальності еврисемії як семантичної категорії, що матеріалізує результати узагальнювальної діяльності людського розуму. Додаймо до всього: виникнення слів широкого значення зумовлене об'єктивною *потребою* в лексичних одиницях, що без тягаря мотиваційних зв'язків виражали б якнайзагальніші поняття, адже, окрім еврисемантів, хіба тільки займенники, які не є повнозначними частинами мови, здатні номінувати настільки широке коло предметів. Отже, не дивно, що відповідним ґрунтом для постання еврисемії як мовної категорії стали, по-перше, сфера побутового спілкування, якій властиве ощадження мовних засобів, й, по-друге, наукова сфера, яка потребує засобів різного ступеня узагальнення результатів пізнання.

Література

1. Гурська А. І. Полісемія чи широка семантика? : (на матеріалі деяких англійських дієслів руху) / А. І. Гурська // Особливості розвитку сучасних германських і романських мов. — Ужгород, 1974. — С. 9—12.
2. Джоламанова Б. Определение широкого значения как проблема теории и методики преподавания иностранного языка (на материале английского имени существительного) / Б. Джоламанова // Лингвистические основы методики преподавания иностранных языков. — Алма-Ата, 1980. — С. 66—72.
3. Жуков А. В. Семантика неопределенности : (О фразеологизмах с размытым и широким значением) / А. В. Жуков, К. А. Жуков // Вестн. Новгород. гос. ун-та. — 2003. — № 25. — С. 106—110.
4. Клычков Г. С. Значение и полисемия слова / Г. С. Клычков // Законы семантического развития в языке. — М. : Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1961. — С. 100—120.
5. Колобаев В. К. О некоторых смежных явлениях в области лексики : (К вопросу о соотношении полисемии и широкозначности слова) / В. К. Колобаев // Иностранные языки в школе. — 1983. — № 1. — С. 11—13.
6. Лопатухина Т. А. Текстцентрический подход в образовательном пространстве высшей военной школы : (на материале иноязычного образования) : дис. ... доктора педагог. наук : 13.00.08 / Т. А. Лопатухина. — Ставрополь, 2003. — 426 с.
7. Мечникова Э. М. Семантика слова. Новые аспекты / Э. М. Медникова // Формальные и семантические аспекты слова. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1989. — С. 4—17.

8. Неженець Е. В. Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Е. В. Неженець. — Дніпропетровськ, 2003. — 23 с.

9. Плоткин В. Я. Широкозначность как лексико-семантическая категория / В. Я. Плоткин, Л. Я. Гросул // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. — Кишинев : Штиинца, 1982. — С. 81—86.

10. Плотников Б. А. Основы семасиологии : [учеб. пособие для филол. фак. вузов] / Б. А. Плотников. — Минск : Выш. шк., 1984. — 223 с.

11. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. — М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. — 260 с.

12. Уфимцева А. А. Лексическое значение : (Принцип семиологического описания лексики) / А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1986. — 240 с.

13. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1968. — 272 с.

14. Шеин А. И. К проблеме гипонимических преобразований при переводе [Электронный ресурс] / А. И. Шеин // Вестник МГЛУ. — Вып. 536 : Сопоставительная лингвистика и вопросы перевода. — 2008. — С. 71—86. — Режим доступа до журн. : <http://www.thinkaloud.ru/sciencesya.html>.